

El Museu del Ter o com combinar la recerca, la custòdia del territori i la sensibilització en rius mediterranis

MARC ORDEIX i CARLES GARCÍA. Museu del Ter.

Illa del Sorral o de Gallifa (riu Ter a les Masies de Voltregà, Osona), espai en procés de restauració ecològica i amb un acord de custòdia del territori amb el Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis - Museu del Ter. Fotografia: Marc Ordeix - CERM.

El Museu del Ter es va originar als anys noranta, amb el propòsit d'evitar la pèrdua d'objectes i informació que s'estava produint acceleradament a conseqüència del tancament de la pràctica totalitat de fàbriques tèxtils de les ribes dels rius catalans. Més endavant, va potenciar la seva territorialitat, convertint-se en un "museu de riu", encara que conservant la seva singularitat i especificitat. Una part d'aquesta singularitat és ser un museu mediterrani, però també un museu de territori, que s'emmiralla i treballa a la conca del riu Ter al seu pas per la comarca d'Osona, i també en altres rius de la mateixa comarca i del conjunt de Catalunya. El Museu del Ter porta a terme nombrosos projectes, tant d'àmbit local i comarcal, com nacional i internacional, que es detallen en aquest text.

Turbina del Museu Industrial del Ter. Foto: Núria Sellarès – CERM.

MUSEUS “DE RIU”

A Europa (i en altres continents), hi ha diversos exemples de museus centrats en els rius, que sovint apliquen una mirada que combina cultura i natura de manera singular i polivalent. Els museus “de riu”, generalment, són ecomuseus, que inclouen, segons el criteri de Jean-Claude Duclos, *“una museografia del temps i de l’espai, amb el desenvolupament com a objectiu, la interdisciplinarietat com a eina i la participació com a motor”*. És el cas del Musée du Fleuve Rhône (Givors), de l’Estat francès, del Rhein-Schau Museum und Rheinbahnle (Lustenau), d’Àustria, i del Museu de les Terres de l’Ebre (Amposta), de Catalunya. Alguns museus “de riu” estan molt focalitzats en els aspectes culturals, com el Museo dei Grandi Fiumi, de Rovigo, del Vèneto (Itàlia), i el Musée de la Loire (Cosne-Cours-sur-Loire), de l’Estat francès.

Altres només toquen temàtiques ambientals, especialment els peixos de riu, i inclouen aquaris espectaculars, com succeeix al Fluviário de Mora, de Portugal, el Centrul Muzeal Eco-Turistic Delta Dunării (Tulcea), de Romania, i l’Acuario de Zaragoza, de l’Estat espanyol. En ocasions, els museus “de riu” estan associats a centres de recerca universitaris, com és el cas de l’Estación de Hidrobiología Encorodo Con (Vilagarcía de Arousa), de la Universidade de Santiago de Compostela, de Galícia.

No n’hi ha cap d’igual. Tampoc ho és el Museu del Ter, prou singular i ambiciós perquè incorpora les funcions descrites en aquests altres museus “de riu” (recerca científica, sensibilització, conservació i museologia) i procura tant per l’estudi, la difusió i la conservació del patrimoni cultural i natural del seu riu més proper, el Ter, com d’altres rius mediterranis.

EL MUSEU DEL TER

Està regit per la Fundació Privada Museu del Ter, impulsada per l'Ajuntament de Manlleu (Osona). Té com a finalitats l'estudi, la difusió i la conservació del patrimoni cultural i natural del riu Ter i, per extensió, els altres rius mediterranis. Es dedica a la promoció del patrimoni cultural dels canals, la tecnologia hidràulica, les antigues fàbriques tèxtils de les ribes del riu Ter i tot allò referent a la societat que en va sorgir. Al mateix temps, posa en valor el patrimoni natural: l'ecologia del riu Ter i la seva conca, els meandres i illes fluvials, els altres rius i rieres mediterranis, els estanys, les basses, la flora i fauna associades i la relació de les poblacions humanes amb aquests ambients aquàtics.

El Museu del Ter és un museu de territori, que s'emmiralla i treballa a la conca del riu Ter al seu pas per la comarca d'Osona, i que també ho fa en altres rius de la mateixa comarca i al conjunt de Catalunya.

Amb seu a Manlleu, ocupa una antiga fàbrica de filatura de cotó, Can Sangles (1841), una de les primeres fàbriques tèxtils de la vora del Ter, reformada totalment (obra dels arquitectes Carlos Ferrater, Josep Maria Montaner i Joan Guibernau). Aquesta fàbrica havia estat construïda per aprofitar l'energia del darrer salt del canal industrial de Manlleu (acabat l'any 1840), que li permetia fer funcionar les màquines. El canal industrial i les fàbriques que tenia associades van representar un revulsiu econòmic i social importantíssim, que va canviar la fisonomia de la vila de Manlleu, fent-la plenament industrial. Avui ja no hi queda cap fàbrica tèxtil en funcionament, però la força de l'aigua del canal encara hi mou quatre turbines generadores d'electricitat (tres de propietat municipal, una situada al mateix Museu del Ter).

La idea de crear el Museu Industrial del Ter es va originar als anys noranta, fruit de l'empenta de l'historiador Joaquim Albareda, fill de Manlleu, i de comú acord amb aquest ajuntament. El seu propòsit era evitar la pèrdua d'objectes i d'infor-

Exposició-taller *Els Rius Mediterranis*, a la planta superior del Museu del Ter, que inclou l'exposició *Els Rius Mediterranis*, una sala d'exposicions temporals i altres espais d'ús del Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis - Museu del Ter. Fotografia: Laia Jiménez - CERMA.

mació que s'estava produint acceleradament amb el tancament de la pràctica totalitat de fàbriques tèxtils de les ribes dels rius catalans.

A Manlleu s'havien originat dos referents a Catalunya en els sectors ambiental i de la sostenibilitat: el Grup de Defensa del Ter (l'any 1989, amb l'objectiu de recuperar la vida i l'entorn de la conca del Ter) i l'empresa Lavola (l'any 1981, dedicada als serveis ambientals, amb experiència en els camps de l'assessoria, la comunicació i l'educació ambiental). En la gestació del museu i d'acord amb aquestes dues entitats, es va decidir d'incloure-hi un contrapunt ambiental, per poder conèixer, interpretar i compensar l'impacte ambiental o ecològic del procés de la industrialització. Es va materialitzar amb la creació d'una àrea del museu definida inicialment amb el nom de Centre d'Estudis del Riu, que havia de ser única per les seves característiques al conjunt de Catalunya i més enllà.

D'aquí que el Museu Industrial del Ter nasqués constituït per dues seccions: una àrea de patrimoni industrial i una àrea ambiental, finalment denominada Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis, sobretot pel que fa a les activitats de recerca i projectes de custòdia i restauració fluvial executats a fora de la comarca d'Osona (per tal que l'àmbit geogràfic no fos cap limitació per a

Pèrlids (riu de Gréixer a Bagà, el Berguedà), larves aquàtiques d'insectes, indicadores de qualitat de l'aigua. Fotografia: Laia Jiménez – CERM.

la seva activitat). Per a les activitats d'educació i sensibilització ambientals, museografia i col·lecció de ciències naturals, es faria servir habitualment la denominació comuna de Museu del Ter.

Els objectius i línies de treball inicials d'aquesta àrea ambiental van ser definits per l'empresa Lavola en un projecte de funcionament encarregat per la Diputació de Barcelona, centrat en l'educació, la sensibilització, l'estudi i l'acció sobre els rius. Havia de dividir les seves activitats en tres grans línies: una destinada a l'ensenyament; una segona destinada a la sensibilització ecològica, pensada per al públic en general, i una tercera adreçada a un públic més especialitzat, amb una aula per a la recerca i estudis, que alhora disposés d'un centre de documentació. També es preveia donar un paper fonamental a espais exteriors, com serien itineraris per la riba del riu.

L'any 2000, encara amb la seu del museu en obres, ja es van organitzar dos cursos des d'un Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis incipient: un amb la col·laboració del Departament d'Ecologia de la Universitat de Barcelona i l'altre amb la

Truita comuna (*Salmo trutta*) de morfotipus mediterrani (riu de Francí, el Pallars Sobirà). Fotografia: Marc Ordeix – CERM.

Càtedra de Geografia i Pensament Territorial de la Universitat de Girona, amb qui es volia vincular orgànicament el centre, a banda d'altres entitats com l'Associació Hàbitats - Projecte Rius (amb qui al cap d'uns anys s'establiria un conveni de col·laboració). El Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis - Museu del Ter es va definir, doncs, com un projecte complet i ambiciós, singular i nou, a escala local i

nacional, que no se circumscribia a l'àmbit estricte del Ter i abastava, també, altres rius.

La vinculació del Museu Industrial del Ter amb la Xarxa de Museus de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya des del març del 2000 va comprometre l'Administració catalana en el projecte museogràfic de l'àrea de patrimoni industrial, però no per al projecte museogràfic de la seva àrea ambiental. D'aquí que, a partir del 2001, s'hagués de cercar finançament privat per al disseny i producció de l'exposició permanent *Els rius mediterranis*, finalment aportat per l'obra social de la Caja de Ahorros del Mediterráneo. Aquesta exposició permanent tindria un caràcter correcte però més modest que les altres dues exposicions permanents de l'àrea de patrimoni industrial del mateix museu, i es consideraria bàsicament una exposició-taller.

2004: EL MUSEU ES FA REALITAT

El Museu del Ter s'obre al públic el 24 de juny de 2004, i esdevé l'obra més emblemàtica dels darrers anys de la ciutat de Manlleu, el seu equipament cultural per excel·lència i un referent a la comarca d'Osona de la reconciliació amb l'aigua, el riu i tot el que hi han representat al llarg de la història. De llavors ençà, dóna suport a altres equipaments culturals, de recerca i de serveis ambientals de la mateixa comarca i el conjunt de Catalunya, i situa aquesta població en el mapa de l'oferta cultural de qualitat, del turisme de coneixement.

S'hi estudia i dóna a conèixer el procés d'industrialització tèxtil del sector del cotó del riu Ter, amb un pes específic molt gran; amb el Llobregat, un dels dos revulsius econòmics del país. En paral·lel, s'hi avaluen i s'hi atenuen, en la mesura que és possible, els impactes socials i ambientals de la industrialització. Col·labora amb diverses institucions catalanes i d'altres països: forma part de la Xarxa de Museus de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, la Xarxa de Museus de Territori i Societat, la Xarxa de l'Observatori del Patrimoni Etnològic i Immaterial de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, la Xarxa de Museus

Determinació de l'estat ecològic d'un riu a partir dels macroinvertebrats aquàtics. Ribera de Molinàs a Colera (Alt Empordà). Fotografia: Marc Ordeix – CERM.

Locals de la Diputació de Barcelona, la Xarxa de Custòdia del Territori, el Centre Ibèric de Restauració Fluvial, la Societat Ibèrica d'Ictiologia i la Societat Catalana d'Educació Ambiental, entre d'altres.

El Museu del Ter té uns índexs de visitants, de l'ordre de desenes de milers, que el situen com el museu més visitat de la comarca d'Osona. Presenta una capacitat important d'atracció de persones de fora del municipi i d'aquesta comarca: els visitants del museu residents a Manlleu representen entorn del 8% del total; el 21% ve de la resta de la comarca d'Osona. És remarcable la proporció dels visitants procedents del Barcelonès, amb el 42%, majoritàriament residents a la ciutat de Barcelona.

El seu finançament prové sobretot de l'Ajuntament de Manlleu, diverses subvencions directes i un gran nombre d'aportacions per prestació de serveis a entitats públiques i privades, a banda de diversos patrocinadors menors. A més, els visitants de les exposicions, tallers i sortides generen

Rampa per a peixos de la resclosa de la Teula del riu Ter a Manlleu. Fotografia: Marc Ordeix – CERM.

uns ingressos econòmics indirectes gens menyspreables a Manlleu i, també, al conjunt de la comarca d'Osona.

Disposa de 1.500 metres quadrats d'exposicions: dues sales d'exposicions temporals i tres de permanents: *La fàbrica de riu*, *La societat industrial* i *Els rius mediterranis*. Però aquest museu és molt més que allò que conté la seva seu. Hi ha molts indrets que es vetllen des del museu –a la majoria dels quals s'ofereixen visites guiades. És el cas de la colònia tèxtil de Borgonyà (Sant Vicenç de Torelló), d'origen escocès, una de les més importants de Catalunya, i la colònia Rusiñol (Manlleu), on l'artista modernista Santiago Rusiñol passava llargues temporades. També és el cas del Passeig del Ter de Manlleu –on es proposa l'observació d'ocells de riu– i les illes i meandres de les Gambires i Gallifa (a la riba del riu Ter a les Masies de

Voltregà) –on es fa un taller denominat *De peus al riu*–, espais que disposen d'acords de custòdia amb la propietat.

DE MUSEU INDUSTRIAL DEL TER A MUSEU DEL TER

Aquest projecte ambiciós s'ha anat desplegant, tant a escala local com nacional. Així, per evitar el fre que podia suposar per a la percepció de determinades activitats culturals i ambientals, a partir del gener de l'any 2013 el seu patronat va acordar eliminar l'adjectiu "Industrial" de la denominació del museu. Popularment, la denominació "Museu del Ter" ha estat sempre molt generalitzada.

L'àrea ambiental del Museu del Ter és un element important i essencial de tot l'equipament

Dia mundial del peix viatger. Manlleu, maig de 2013. Fotografia: Marc Ordeix – CERM.

en els primers deu anys d'existència del museu (entre d'altres motius, pel seu grau elevat d'autofinançament). Ha impulsat projectes en col·laboració amb diverses entitats i institucions, universitats i centres de recerca de Catalunya i més enllà. Les seves activitats es poden agrupar de la manera següent:

- *Recerca científica aplicada en rius i estanys*, associada a l'avaluació de l'estat ecològic i la biodiversitat (vegetació de ribera, macroinvertebrats aquàtics, peixos, etc.) al conjunt de Catalunya, i solucions per millorar la connectivitat dels rius per als peixos.
- *Custòdia del territori, conservació i restauració ecològica*.
- *Educació ambiental i sensibilització ciutadana*, que dona formació a milers de persones cada any, des d'educació infantil fins a estudiants universitaris, organitzant sortides naturalistes per a tots els públics, activitats amb grups de voluntaris i de RSC.
- *Museologia: exposició permanent*, en curs d'actualització, i *col·lecció de ciències naturals*, formada per objectes procedents de projectes de recerca (macroinvertebrats aquàtics, peixos i ocells) i donacions –com els procedents de l'antic Gabinet de Ciències Naturals del Seminari de Vic, del segle XIX.
- Aquests anys ha produït diverses publicacions de caràcter científic de l'àmbit dels

El torrent i el pantà de Garet, a la finca de la Font (Lluçà, conca del Llobregat), un altre espai en procés de restauració i amb un acord de custòdia amb el Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis - Museu del Ter. Fotografia: Marc Ordeix - CERM.

macroinvertebrats aquàtics i els peixos com a bioindicadors (SALA i altres, 2007; ORTIZ i altres, 2008; ORTIZ i ORDEIX, 2009; SOLÀ i altres, 2011; ORDEIX i altres, 2011; ORDEIX, 2013), a banda de comunicacions presentades a jornades i congressos nacionals i internacionals.

PROJECTES D'ÀMBIT LOCAL I COMARCAL: MANLLEU I OSONA

El Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis - Museu del Ter porta a terme un seguiment de l'estat ecològic dels cursos fluvials d'Osona des del 2002, per encàrrec de diverses administracions. També té diversos acords de custòdia del territori a les comarques del Lluçanès i Osona, amb propietaris públics (cinc ajuntaments) i privats

(cinc propietaris). Té acords signats per períodes de deu a trenta anys, renovables, en un total de 45 hectàrees a la conca Ter i 18,4 hectàrees a la del Llobregat:

- *Projecte Riberes del Ter* (Sant Vicenç de Torelló, Torelló, les Masies de Voltregà, Manlleu i Vic).
- *Torrent i pantà de Garet i altres espais aquàtics de la finca de la Font* (Lluçà).

Els tallers ambientals acullen alumnes de poblacions situades en un radi de 100 quilòmetres al voltant de Manlleu. Pretenen fomentar l'esperit crític per a l'observació i la recerca científica, com a eines per comprendre el món i les seves problemàtiques i el paper que hi juguen els ciutadans.

Herbari de la col·lecció de l'antic Gabinet de ciències naturals del Seminari de Vic, compilat per Francesc d'Assís Aguilar i Joaquim Salarich entre els anys 1842 i 1879. Fotografia: Núria Sellarès - CERM.

PROJECTES D'ÀMBIT NACIONAL: CATALUNYA

A banda de la conca del riu Ter, el Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis també treballa amb assiduïtat en altres conques del conjunt de Catalunya, com les del Llobregat i el Besòs, diversos rius del Pirineu i rieres de la Costa Brava, entre d'altres, fent-hi avaluacions d'estat ecològic i de l'estat del poblament de peixos, proposant-hi millores ambientals i duent-hi a terme actuacions de voluntariat i de sensibilització ambiental.

PROJECTES D'ÀMBIT INTERNACIONAL: UNIÓ EUROPEA

Els anys 2004-2007, l'àrea ambiental del museu va ser sòcia en un projecte Interreg IIIC, Community rivers. Va ser liderat pel Torfaen County Borough Council (Gal·les, Regne Unit), amb la participació de les entitats Keep Wales Tidy (Gal·les, Regne Unit), Hunze en Aa's Waterboard (Holanda), Jiho-moravsky Kraj and Brno University (Moràvia del Sud, República Txeca), a banda del Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis - Museu del Ter.

Els anys 2009-2012, es va incorporar en un altre nou projecte de recerca: un projecte Interreg IVB, denominat RICOVER, Restauració de riberes al sud-oest europeu, liderat per l'Instituto Supe-

rior de Agronomia de Lisboa (Escola Politècnica Superior, Lisboa), la Confederación Hidrográfica do Algarve, l'empresa Aguas do Algarve, la Junta de Extremadura i el Centre Tecnològic Forestal de Catalunya, que l'executava a Catalunya, i concretament al riu Ter a la comarca d'Osona, en partenariat amb el Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis - Museu del Ter.

L'any 2012, el Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis va ser convidat pel WWF the Netherlands i l'agència holandesa de l'aigua dels rius Velt & Vecht per desenvolupar conjuntament el projecte *Inner water and nature education*. El 2013, va tornar a ser convidat pel WWF the Netherlands i, en aquest cas, també per la fundació holandesa ARK Nature per emprar fons d'innovació per elaborar un estudi de viabilitat de la reintroducció de l'esturió europeu al riu Ebre. El maig de 2014, li va ser concedit el projecte LIFE MIGRATOEBRE (2014-18), de la UE, centrat en la millora del riu Ebre per als peixos migratoris (anguila, llampresa, saboga i esturió europeu), liderat des de l'IDECE de Tortosa i en el qual el Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis és soci i alhora du la direcció científica.

Bibliografia

BARDINA, M.; CASAMITJANA, A.; CASAMITJANA, A.; ORDEIX, M.; POU-ROVIRA, Q.; SELLARÉS, N.; SOLÀ, C. «Fish pass assessment in the rivers of Catalonia (NE Iberian Peninsula). A case study of weirs associated with hydropower plants and gauging stations». *Limnetica*, 30 (2): p. 405-426 (2011).

BARDINA, M.; CASAMITJANA, A.; CASAMITJANA, A.; ORDEIX, M.; SOLÀ, C. (eds.) (2013). *Els peixos dels rius i zones humides de Catalunya. Qualitat biològica i connectivitat fluvial*. Barcelona: Agència Catalana de l'Aigua.

BARDINA, M.; CASAMITJANA, A.; CASAMITJANA, A.; QUERALT, A.; SELLARÉS, N.; SOLÀ, C. «Longitudinal connectivity in hydromorphological quality assessments of rivers. The ICF index: A river connectivity index and its application to Catalan rivers». *Limnetica*, 30 (2): p. 273-292 (2011).

BOIX, D.; COUSO, J.; ORDEIX, M.; SALA, J.; SALA, M.; SERRA, M. «Les rieres de la Costa Brava: evolució històrica recent, estat actual i perspectives de futur». *SCIENTIA gerundensis*, 28: p. 47-61 (2007).

BRETXA, È.; ORDEIX, M. (2007). *L'anguila i el seu espectacular viatge transoceànic*. Barcelona: Departament de Medi Ambient i Habitatge, Generalitat de Catalunya.

LLACH, F.; ORDEIX, M.; PRAT, N.; VILALTA, E. (2012). *Els espais fluvials. Manual d'avaluació del planejament urbanístic*. Barcelona: Diputació de Barcelona.

MARTÍ, E.; MERSEBURGER, G.; ORDEIX, M.; ORTIZ, J. D.; SABATER, F. «Effects of urbanization on aquatic macroinvertebrates in Mediterranean streams». A: Wagner, L. N. (ed.) (2008). *Urbanization: 21st century issues and challenges*. Nova York (EUA), p. 91-132.

ORDEIX, M. «La connectivitat per als peixos als rius de Catalunya». A: MORENO, R.; CAMPOS, M. i FEO, C. (eds.). *Els peixos de les conques internes del nord-est de Catalunya. Quaderns*, 32 (2013). CECB, Banyoles, p. 15-30.

ORDEIX, M.; ORTIZ, J. (eds.) (2009). *Espiadimonis, nàiades, sabaters i cuques de capsua. Els macroinvertebrats dels rius i zones humides de Catalunya*. Manlleu: Museu del Ter i Eumo editorial. Col·lecció La turbina, 3.